

ШЫНЫ

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 66 (16128) ◊ 1999 чылдың август 14, суббота ◊ Ат салган шагы ◊ Садар өртээ дугуржукка езугаар. 21.50

ШЫНЫНЫ НҮГҮЛ БОЛГАШ ХОП-МЕГЕ-БИЛЕ КЫМ-ДАА ЧАЖЫРЫП ШЫДАВАС

ТР-ниң Президент Администрациязының парламента албанының МЕДЕГЛЕЛИ

1999 чылдың июль 29-та "Известия" солунга Ю. Снегиревтун "Эпшти кыс өлүргенил?" деп чүүлү парлаттыган. Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа авторнуң эртийгени республиканың талазынча материалда чоңгээлери, бодунун адрезинге буруудайышкынары тоомча чок эртийрип шыдавас, чүге дизе ол бүгүнү шуут үндезин чок болгаш чаныс талаланчак деп санап турар. ТР-ниң Президент Администрациязының парламента албаны ол чүүлдүн ниити тутканын-даа база анда кириген факт-барымдаалар-даа республикада тургустунган байдалды, анда болуп турар политикактиг болгаш социал-экономиктиг чорудулгаларның черек кырында алыс ужу-рукказын илеретпейн турар. Чүүлдүн кол тайылбырларын черек кырында ажил-херектериниң байдалы-биле анаа бодунуң-биле деңнештирип турар, индыг түнелге кээп болур. Ол солундуң материалдында айтылган буруудайышкынары черек кырында каый хире чөптүг эвезиниң дугайында чугаалап үнүп келир арганы бериптер ол чүүлге хамаарыштыр деңнелгелги анализти моон адаанда бердивис.

Тывада "хоюлдарны херекке албайн турар болгаш ай кижилерин тергиделин сагындырып келир эрге-чагырганы тургузуп турар". "Байлар тергиделин" деп чүү дээни ол шуут билдиммес. Тывада "бай" деп сөс хөрөгитен киж дээни ол. Бир эвес Ю. Снегирев индыг янзылыг билеп алган болза, Ш. Д. Ооржак бай кижилерин санагына кирбес ийк деп, анаа ан дин-надир апар. Республиканың Президентизи эртен чылын ай санагда орулгаларының ортумак хемчээли (Федерация Чөвүлелинде кежигүүн болуп турары дээр төлөгелерин кириштирбишан) 9650 рубль болган, анаа-ла микро-районда бодун кижилер арасында ийн квартиралыг бажында чурттап турар. Бир эвес "бай кижилер тергиделин" дээни кор-респондент эртем-билин куду деп билеп турар болза, Ш. Д. Ооржак школаны мөнгүн медаль-биле, Тимирязев аттыг академияны кызыл дипло-мде дооскан, Федерация Чөвүлелинчи болгаш Европа Чөвүлелинчи Парламент Ассамблея-зының кежигүүнү болуп турар дээрзин Ю. Снегиревка чедир чугаалаар апар. Бир эвес автор эрге-чагырганың байдалын индыг янзылыг билеп турар болза, анаа хамаарыштыр моңу чугаалаар ужурулг. Тыва болза Россияның кезин болуп турар, индыг болганда, эрге-чагырга система-зының тус чер организа-циязының кол принцип-тери Россияның Конститу-циязында тодараттыган. Республиканың эрге-ча-гырганының бүгү-ле ин-ституттары элээн чегреси-биле хоустуг болгаш бот-бодундан хамаарышпас, федералдыг хоюлужуул-га-биле магадылаттынган. Тус чер чагыргаларынын тускайлап чорунун кескү чижээ кылдыр Кызыл хоорай чагырганын ажил-чорудулаганын кирип болур, чүүлдүн кол ооргазы чоғум-на ону долгандыр тургустунган болган.

Кызыл хоорай чагыргазы тускайлап, Чазактын кир-жилгеи чокка база күштүг болуп турар күш-ажыл хоюлужуудулазынга хажы-дышкынаарлыг кылдыр бодунун штаттарын тур-гузуп алган, оон түн-нелинде ол барык ийн катап көвүдээн. Ажил-агының кол албан-ду-жаалдарында чогуур эр-тем-билин кызы болгаш ажил талазы-биле арга-дуржулга чок кижилерни

260,7 муң рубльди чары-даан болгаш 159,5 муң рубль-биле лимиттен ажы-ратып "ГАЗ-3102" авто-мобильди садып алган база аңаа кондиционерлер дээр 19,2 муң рубльди үндүргөн... (РФ-тин Сан-хөө Яамызының Тывада Контроль-ревизия эр-гелериниң шындыгызын-дан).

Республикада бүгү-ле кол удуртук албан-ду-жаалдар сонгулдатылг. Эрге-чагырганың сонгул-далыг чоруу, Совет эрге-чагырга эезинде шыкаш, доктаатылган эвес дээр-зин сөөлгү бүгү-ле сонгулдалага көзүлген демиселдин байдалы хер-ечилеп турар. Прези-дентизи болгаш оралак-чы президентизи 1997 чылдын мартта болган сонгулданынга 14 канди-дат киришкен. Сонгук-чуларын 70,6 хуу ажыг бадылаашкыны алгаш, Ш. Д. Ооржак биле

А. А. Мельников ичин баштайгы ээлчегде-ле тиелгени чедип ал-ганнар. Кызыл хоорайны мэринин сонгулданынга 7 кандидат, кожуун чагыргаларының сонгул-даларына — ортумаа-биле 5-6 болгаш суму чагы-ргаларынын даргаларының сонгулданын — 4-4 кандидаттар депшит-тирген. Дээди Хуралга чаныс олут дээр ортумаа-биле 6-7 кижиге кордалы илдеткен. Бо таварылгада Чазактын болгаш тус чер чагыргаларының ажил-чорудулазынга хамаарыштыр шүүмчүлөлдү хаа-эвес болуп турар. Хары-нда кандидаттарның хой кезин чоғум-на эрге-чагыргалары шүүмчү-чүлээрине негелдени сал-бышаан, сонгукчуларын кичээлгени боттарыча хаара тударын оралдаш-каннар. "Байлар эрге-ча-гырганын" система-зының эезинде индыг чүве каяа турар арга турган деп. Сонгукчуларын мьял келиринчи 50 хуу хемчээлинчи журудан Тываның Президентизи бодунун адрезинге эвээш эвес шүүмчүлөлдү дин-наар ужурга таварышкан, ол хемчээл душ болган кижилерин эрге-чагырга-же шүүрүп киреринге доктар болган эвес, а чурттапчылыг черлерге эрге-чагырганы бадытка-рынга чамдык өг-бүлө — төрөл-дөргүл бөлүктинге шынгы шактык болган. Ынчалзажок сонгукчулар-нын мьял-ла келиринчи 50 хуу хемчээли, Тыва Рес-публикадан анында, Россия Федерациязының 13 су-бъектинде база доктаат-тылган.

Сөөлгү 7 чылда тус чер эрге-чагырганын чан-гыс-даа төлээлекчин албан-дужаалындан хала-ваан. Чазак Баштынын оралакчыларын болгаш сайыттары албан-дужаа-лынга томуйлаары база хостаарын ТР-нин Консти-туциязында дүшүрт Дээди Хурал-биле сүмележиле езугаар боттандырып тур-рар. Республиканың Чазаа Парламентинин мурнунга отчедун чылдың на берип турар. Оон ажил-чорудулазынын түнелдерин барымдаалап депутат-тар Чазакты бүрүнү-биле азы оон чамдык кежигүүнерин халаарын негеп болурлар. Сөөлгү 2

чылда республиканың Чазаа бодунун бүрүн эрелерин ийн катап дүжүргөн — 1997 чылдын чазынында катап сонгустурун Президентизи мурнунга база 1998 чылдын чазынында Парламентинин чаа составын мурнунга. Тыва Республиканың Дээди Хуралын (Парла-ментизин) Регламен-тинин 54 чүүлүн езугаар Чазактын составыга томуйлаашкына чөпшээрел бээр дугайында шийти-рин чажыт бадылаашкын-биле кандидаттары бөрүнү-биле аныг хүлээп алыр. Чазактын составыга эрге-дужаалга томуйлааш-кын дугайында шийти-рин мергежилди хой кезинин бадылаашкыны-биле хүлээп алыр.

Федералдыг чазакка денээрге, республиканың Чазаанга хамаарыштыр эн шыгы негелдени салып турар республиканың Конституциязын Ю. Сне-гирев ажып көрүптөр чай тыппаан шыкаш. Ындыг болзажок Кызылдың "опозиционерлеринин" кайы-бирээнин эдип-кени "байлар эрге-чагы-ргазы" деп термин Бүгү-Россия хемчээли-биле тарай бергени бо-дур. Бистин улуг эвес рес-публикада чүс ажыг хой-ниити каттыжышкыны бар, оларын иштинден 44-ү устав документилерин езугаар сонгулдалага киржилге дамчыштыр эрге-чагыргага кордалы илдерип болур. Массалыг информацияның 46 органы буруткеттинген, оларын шуут хой нуруузу Ча-зактын контролюнда кирибти турар.

Ю. Снегиревтун чүүлүн-де бижээни "байларын эрге-чагырганын тургуза-рын дугайында тезис: республиканын удурту-лазынын ажилынчи арга-хөвилерин шүүмчүлөөн-нени парлагга болгаш төлөвиденге истап суруп турар деп даап бодаш-кынар-биле быгыг харчылаагы болуп турар. Тус черниң массалыг информация чеспектери-нин кыры-биле чоруктан денештирилген беин ол түнелди деиди көргүзүп турар: удурланшык ажылды чорудуп турар массалыг информация чеспектери республика эрге-чагыргаларыга удур эр хөветкен шүүмчүлөлдү чорудуп турарлар. Хоорай чагырганын оралакчы-зынын өлүктенинге холбаштыр Ю. Снеги-ревтун чүүлү-даа, хоорай-нын недела санында унер солунарынын материал-дары — ол дугайында бурун бадыткал болуп турар. Республиканын Чазаа ниити тиражы 6 муң экземляр чедип турар чүгүле ийн солунун тургузукчу болуп турар. А удурланшык солун-нарын тиражы 20 муң ажыг экземляр. Массалыг информацияны Чазаакка удур туруштук солун-нарына хамаарыштыр алыр болза, оларны хаарының, оларын эрелерин куду көөр талазы-биле Чазак чаныс-даа хемчеглерин албааны дыка хойну чугаалап турар-дыр. "Тыва ТВ" телекомпанияны хагарынын дугайында Ю. Снегирев-

тун бижип турар бай-далдарында шынга дүжүр чүве шуут чок. Лицен-зияныг хуусаазы төнгөн, оон буруузу-биле, телеком-панияныг удуртукчулары-нын, оон иштинде Г. Эп-птин буруузу-биле чогуур документиер тургус-тунмай барганын оон директору В. Кузин ол корреспондентге чугаа-лавай барган. Чазакка хамаарышпас органның ол компанияны хаарына чедир беин ниитилел-политиктиг дамчыдалганы үш чыл дургузунда лицензия чокка чорудуп келгени болгаш колдуунда-ла ийн чыл дургузунда чогуур устав чок ажилданынын дугайын ол база чугаалаван.

Сөстүн болгаш парламента-нын хостун удурланшык парламента ажилгап турарынын дугайын "Центр Азии", "Тыва ТВ Информ", "Риск Информ" дээр шыкша хоорай солунарына парламента материалдарда Президентизи, ТР-нин Чазаан шүүмчүлөөн материалдар бар, илангыя Г. Эпшти өлүргенине хамаарыштыр материалдар оон даартаанда-ла, кажан истелге органның беин ол дугайында каныг-да мездер албан турда-ла, парламента бергилээн. Кы-зылдың солунары болза, ол өлүрүшкүнү чоғум-чалыг истап-хынаарына Президент сонугурак чок, чүге дээрге, өлүрүшкүн болган сонда каш-ла шак эртенде ол Чазак телеграммасы-биле Чин-ге прокуратураның феде-ралдыг, ИХЯ-ны төлээ-лекчилерин ол херекти истаарыне киржири-биле республикага чалаан деп бижээ.

Чазакты шүүмчүлөп нүгүлдээрине тускай кылган рубрикалар, драм-чалалдыг фотоколлажтар, республиканың Чазаан шүүмчүлөөнине кижиге бурзуңгее ажиткан трибуналар — бо-ла бүгү недела санында унер удурланшык парламента бурун бар болуп турар. Президентини черле чүү дээр буруудатнаарылы уруунун кудазынга Пенсия фондузунун акша-хөргенин ажылгаан, швейцар банкыларда агар санын ажитканы болгаш оон-даа оске кара хонунгү чүүлдер хой, ынчалза-да хыналда органнын хыналдаларынын сонда ол "медээлерин" мезеги туттурган. Ол-ла үеле Чазак аажок кичээлгелги болуп, чүгүле чамдык кол айтирылларга маргыла-ларга хары берип турган. "Тувинская правда" солун чүгүле бо чылын янзы-бүрү чылдактарга хамаарыштыр 9 удаа судаткаш, бирээ-зынге буруудаттырган. Ынчангаш хоптар, ол-бо шын эвес чүүлдер сүрер чоруктары "Тувинская правда" болгаш оске-да парламента чеспектеринге нүгүлдээр шынга таарышпас деп чүве билдин-дир-ди. Ынчалзажок "Из-вестия" солунун кор-респондентизи анаа бурууда-ты турары чаныс-даа ат-ты адавааны чаржанчыг.

Болунук колгазы — "Тувинская правда" со- (Уланчызы 2-ги арында).

Россияны Президентизи Сергей Степашинин Чазааны халажып үнге-нинин болгаш РФ-тин Чазааның Даргазынын албан-хүлээлгезин күүседир кылдыр Айыыл чок чоруктун Федералдыг албанын директору, РФ-тин Айыыл чок чорук чөвүлелинчи секретары болуп ажилдап турган Владимир Путинни томуйлаар дугайында Чарлыкка август 9-та РФ-тин Президентизи Б. Н. Ельцин ат салган. Ол шыкш Борис Николаевич Николай Патрушевти Айыыл чок чоруктун федералдыг албанын директорунун албан-хүлээ-

гезин күүседир кылдыр ону томуйлаар дугайында Чарлыкка ат салган. Моон мурнунда ол Айыыл чок чоруктун директорунун бирги оралакчызы болуп ажилдап турган. РФ-тин Айыыл чок чорук чөвүлелинчи секретарынын албан-хүлээлгезин Айыыл чок чорук чөвүлелинчи удуртукчузунун бирги оралакчызы турган Владислав Шерстюк күүседип эгелээн. Күрүне Думазынга сонгудаларын эрттирер дугайында Чарлыкка Б. Ель-цин ат салган. Күрүне Ду-мазынга сонгудалар 1999 чылдың декабрь 19-та бо-

1996-1998 Чылдарда Болгаш 1999 Чылдың январь-Февральда Кызыл Хоорайның Бюджетинин Күүселдезиниң Талазы-Биле Каттышкан Хыналдаларының Түнелдериниң Дугайында

ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ 1999 чылдың август 10 № 690 Кызыл хоорай

Россия Федерациязынын Чазааны болгаш Тыва Республиканың Чазааны арасында "Күрүне сан-хөө-лерин экижидер болгаш Федералдыг бюджеттин акша-хөргенинчи күсе-ли-биле Тыва Республиканың бюджетинге сан-хөө дузазын көргүзеринин негелделерин дугайында" 1998 чылдың июль 1-де дугуржулгазынга база Россия Федерациязынын Сан-хөө Яамызынын дугайында Дүрүмүнге, Тыва Республиканы Президентизи 1999 чылдын январь 5-те № 2-рп-ай-тышкынына үндези-лээш, Россияның Сан-хөө Яамызынын Тыва Респу-бликада Контроль-ревизия эрелди 1996-1998 чыл-дарда болгаш 1999 чылдын январь-февральда Кызыл хоорайның бюджетинин күүселдезинин талазы-биле каттышкан хынал-далар чоруктан.

Россия Федерациязынын Сан-хөө Яамызынын Тыва Республикада Контроль-ревизия эрелдеринин удуртукчузу Д. М. Кууларын информацияны дидицап, чугаалашкыш, Кы-зыл хоорайның бюджетинин күүселдезинин талазы-биле каттышкан хынал-далар каттышкан хынал-далар чоруктан.

Найсылдал бюджетиниң чаргыдалар статьяларын хоорай чагыргазы бодунга а алганы илдерээн, ол дээрге бюджет акша-хө-ргегилерин контроль чок чаргыдаларыга кончуг эки байдалды тургузуп турар болбайн канчаар. Бирээде, башкыларга болгаш эзмилерге ажил төлеверин төлээр талазы-биле статьяны республика-канын Чазаанча чаа каапкан. Чүге дизе Россия Федерациязынын Сан-хөө Яамызынын — Тыва Рес-публикада Федералдыг казначейство эрелдени болгаш Россия Фе-дерациязынын Топ бан-

кызын Тыва Республи-када Национал банкзы-нын — хоорайны сан-хөө килдизиниң — хоорай школаларынын шугуму-биле ол чигги-биле хына-тынар хире. Ийде, херектин алыс-утказы-биле айрга, хоорайның бюджетте органи-зацияларын денди ковей хемчээлге чарыдап каапканы хөмүр-даш, газ, элктри энергиязы, чылгы энергиязы дээр ол бүгүнү төлээринден хоорай чагы-ргазы ойталап каапкан, оон башка кажарлаашкынар кылдырынга хоорайны удуртулаганын акша-хө-ренги чок калыр айыыл тургустунуп келир болгаш сан-хөө операцияларын саны дыка кызырлы бээр ийк.

Уште, хоорай чагыргазы сан-хөө чорудулгаларын депутаттарында, сонгукчуларын талазында контроль чок байдалдарга, чуртта эрге-хоюлдулг баазын чо-гашканан Тыва Респу-бликаның Президентизи болгаш Чазаанын хоорайны удуртулазынын ажил-херектеринче хон-гаарлар арга чогунун бай-далыга чорудуп келген.

Кызыл хоорайның бю-джет адырнын ажилдак-чыларыга ажил төлеви-рин төлээр талазы-биле хоорай бюджетинин өреси муниципалитет 18 албан черлеринде 10,47 млн. түнүк рубль турда, хоорай бюджетинден 19,8 млн. түнүк рубльди хоюлдулг дүшүс база айттылган сорулгаларыга эвес чар-гыдаларын, оон иштинде 1996-1997 чылдарда (ча-гырга даргазы З. Н. Сат ажилдап турган үеле) — (Уланчызы 3-кү арында).

Президентиниң ажил-албаны

КҮҮСЕЛДЕЗИ КАНДЫГЫЛ?

Август 10-да Президент Ш. Д. Ооржак Чазак Баштынын оралакчылары, сайыттар, күрүне комитеттеринин даргалары болгаш оске-даа албан черлеринин удуртукчулары-биле хуралды эртийрген. Аңаа май, июнь айларда Президентинин республиканын кожуннарыга командировкала-нын түнелинде чоңуң кириген дилеглеринин болгаш саналдарынын талазы-биле хүлээп алдынган хемчеглериниң амгы үеге чедир канчаар күүсеттингенин чугаалажы көргөн.

Шериг-оол Дизижкович 12 кожуунга чедип барып, инда чурттапчы чоңунун рынок эезинде канчаар амгыдырап-чурттап тура-рын, ажил-агынын каныг байдалдын боду барып хынап көргөн. Ужуражыл-галар үезинде кижилер янзы-бүрү дилеглерни, чагы-ларны Президентиге ки-рип тургулаан. Кожуундан эеп келген доран Президент Ш. Д. Ооржак ол талазы-биле тускай хуралды эртийрин, чоңун дилеглеринге хамаарыш-тыр хемчеглерин хүлээп ап турган болгаш ону күү-седип кылыр харысалга-лыг ажилдакчыларны бижылгап, күүседип доза-рын хонук-хуусаазыг база тодарайп айткан. Ынчангаш ол хемчеглер-нин күүселдезин Прези-дент Администрациязын шынгы контролюнга тур-гускан.

Август 10-да бо айтырыг талазы-биле Президент Ал-

кызын харылаар ужурулг участоктарында хемчег-лерин күүселдезин кош-кач чорудуп турар болгаш шынгы ажилдавын тур-рар. Чижээ, Чеди-Хөл кожуун (чагырга даргазы Н. Д. Балчыи-оол) дыка сула ажилдаан, 45 хемчег-лерин 22-инде шуут күүсеттимээи. Ямылар болгаш албан черлеринден 12 пунктуну күүсеттээш, Ниити болгаш профессио-нал өөөредиле яамызы база 8 пунктуну күүсеттээш, Көдээ ажил-агы яамызы кошкач ажилдаан.

Хуралдын түнелинде күүсеттинмейн турар пунктуларын талазы-биле үш хонук дургузунда хемчег-лерин алырын яамы-ларга болгаш албан чер-леринге дагызы, кон-трольду күштелдирер бол-гаш багай ажилдан дарга-ларны ажилындан үндү-реринге чедир айтирыны шыгырыларын Шериг-оол Дизижкович негээш. Ынчангаш кожууннарнин чурттапчы чоңунун Прези-дентиге кириген дилегле-ринге хамаарыштыр хемчег-лерин күүселдезин дугайында сентябрь 20-де катап чугаалажы көр-дүнгөн.

Юлия МОНГУШ.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕР ДУГАЙЫНДА

Тыва Республиканың Дээди Хуралын (Парла-ментизин) 1999 чылдын июль 7-де № 347 докта-лын езугаар Республика Хүнү болгаш "Наадым" байырлары-биле холбаш-кан албан езузунун байырла-

йырлап хүнеринин дуга-йында" Хоюлузунга дүш-түр байырлап хүнү болуп артар, оон-биле холбаштыр 1999 чылдын август 14, 15 болгаш 16 дыштаныр хүн-нер болур.

ШЫННЫ НҮГҮЛ БОЛГАШ ХОП-МЕГЕ-БИЛЕ КЫМ-ДАА ЧАЖЫРЫП ШЫДАВАС

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

дунын редакторунун ора-
дакчызы, чүгө бодунун
мергежил-биле эвес, а
бүзүрөл-мергежили-биле
билдингир Олег Гагри-
ловче ооң халдашкын
кылып турар чарчыныч.
Чыдаган чок бурүүда-
дышкынырны ойтуу
шапшыан, Президентини
программазын 70
ажы хуу деткээр, тускай
чагыны күүсеткени-биле
дөмөй, дүрүм өзүгар
сондуктан эрге-чагырга
баран болуру шуут чептуу
дээрин ол каш удаа
бадыткап келген. Биндг
кжи уурланшак талага,
шынпа-ла, айымдыг,
ынчангаш бүгү хоп-меге-
нин, нүгүлдүн ынаар уг-
ланганы-даа ол. "Брако-
ньер" О. Гагрилов — үн-
елиг кештиг аңнарныч,
үнелиг балыктарнын чаа
хевирлерин өстүргөш,
оларны сугларга салып,
бойдус курлавырларын
чаартырынга улуг үдүүн
кирген кжи кылдыр
билдингир. **"Президент ко-
мандазынын идеал-
рынын кол пропаган-
дизи"** О. Гагрилов "Тувин-
ская правда" солунун кол
редактору эвес дээрзин
билип алзыннар.

"ТР-нин Конституция-
зын таварты эртерин" ол
чүүлдүн автору база
утпаан. Оон-биле черге-
лештир, Тыва болза рес-
публиканын Кол Хоойлу-
зунун чүүлдери федер-
алдыг Конституция-биле
демейлештирер дээр.
Россиянын регионнарында
быгы турушту ажалдан
турар кара чангыс деви-
сээр болуп турар болгай.
Ол ажалдын ынаар чорут-
тунуп турарын РФ-тин
Президенти болгаш Кур-
нуне Думазынын Даргазы
Г. Селезнев демдеглээр
болгай. Сөөлгү чылдарда
ТР-нин Конституцияны
63 эдилгени кириген. Ол
бижиттинген чүүде кир-
ген **"Оржактын турска-
ны эрге-хоойлу система-
зынын эпиги чоруну** ол
боду хууда тургуспаан,
а бүгү чонун сонуп алганы
250 кижиден тургустунган
Улуг Хурал тургускан
болгай. Конституция ол
органын кол шитпир-
лериниң бирээзин болза,
суд системанын болгаш
ТР-нин Прокуратуразынын
дугайында чүүлдү феде-
ралдыг хоойлудулгага
дүүштүр тургузуп кылыр
болган.

Республиканын бүгү су-
дыялары ол ажалга бад-
каларда ТР-нин Парламен-
тинин таварты эртер. Пре-
зидентинин ажал-чору-
дугазы Парламентинин
прокуратуранын шыггыс
хайгаралынын ааңаанда
турар. Корреспондентинин
"судатпас", "байларын"
деп бижип турары Ш. Оор-
жак моон мурнунда Ка-
захстанга, а оон соонда
Новосибирск обласка
ажылдап чоран Е. В. Ов-
чинниковун, А. П. Дамба-
Хуурактын орунуга ажал-
дарынга, оон республика
прокурору болурунга удур-
ланмаан-на болгай.

Дээди Хуралдын депу-
тады К. Бичелдей, рес-
публиканын эрге-хоойлу
системанын дугайында
тайылыр берип тура, ол
система оон бодунун
идеялей киржилгези-
биле тургустунган дээр-
зин улгас уурдуур турган.
Парламентинин дарга-
зынга ажалдаань 7 чыл
дургузунда Дээди Хурал-
дын эргелерин улгатыр-
ыраарыне, Президентинин
эргелерин кызыратычы
улганган күженишкчи-
нери ол үндүрүп, Прези-
дентинин эрге-дужаалын
чок кылырнын чугузасын
чангыс эвес удаа саналдап
кедген.

Конституция судунга
хамаарыштыр алыр болза,
ол дугайында республика
хоойлузун Парламент бо
чылдын июль 7-де хүлээп
алган, ам Президентинин
аң салыры биле белеткээр.
Ол хоойлу төлөвиленин
К. Бичелдейге удурткан
Дээди Хуралга 3 чыл
чытканын, Конституция
судунун 5 судьяларын
Дээди Хурал 3 кылдыр
тургузгарын негеп турганы
— республиканын Прези-
дентизинин буруузу эвеле
болгай.

**"Тываны хоорайнын
болгаш республиканын
эрге-чагыраларынын
аразында маргышыш-
кынар сипин турар"** —

3-кү пунктузун өзүгар
(буруудаттырп турар
кижинин тодараттын-
маанындан) доктаат-
тынган Ю. Снегиревтин
республикага келдеринин
мурнунда Г. Я. Эпптин
ама-тынынче халдаш-
кынар дугайында кымна-
да чугаалашпай турган,
бети дизе чоң-даа, харын
оралакчы-мэр боду-даа.
"Хамааты Г. Я. Эппке база
оон кадды тургузукчу-
ларынга хамаарышкан
хууда квартиралар,
офистерни өрттеткен өске
фактылар демделеттин-
миз (коммерция шугуму-
биле-даа, нитилел-
политиктиг шимчээшкчи-
нин шугуму-биле-даа" (ТР-
нин ИХЯ-нын шы-
зылгазында).

Ю. Снегирев оон ынай
Г. Я. Эпптин бодунга удур
оттурган кеземче херек-
теринин дугайында чуга-
лап тура, чүгө-ле чүө
ыйк, чүгө-ле Г. Я. Эпптин
бодунун остерин ажылгап
турар.

Республиканы ИХЯ-нын
шызылганында: "Г. Я.
Эппке хамаарыштыр ишти-
ки херектер эргелди 1998
чылда ий кеземче херээр
оттурган. 1998 чылдын
апрель 4-те Кызыл хоорай
прокуратурунун оралакчысы
С. Х. Монгуш Г. Я. Эппке
хамаарыштыр улактоктар-
нын сонгулда комиссияла-
рында ажилынга шапта-
раазин тургузуп турар
фактыга даянып, № 2—
259-98 кеземче херээр
оттурган. Баштайында
РФ-тин Кеземче Коде-
кисинин 141 чүүлдүн 2-
ги кезээ-биле херекти
турган, а оон РФ-тин КК-
нын 330 чүүлдүн 1-ги
кезээ кылдыр эле кылган
(кара туразында ажал-
лап). Буруудаттырчы
база болуп турган. 1998
чылдын сентябрь 30-де
кеземче херээр улус
судумче шилчипкен".

Ургелдирген бюлле-
теньер дугайында хер-
екти тайылырлап тур-
гаш, Ю. Снегирев Г. Я.
Эпптин хөдөлүшкенин
ниип туруп болур махна-
зилдерни болдурбас дээр
күзөлдир-ди деп агартып
турар. Бинчалза-даа иста-
гел материалдары оон
хөдөлүшкенин, ол база
дузалакчылары 1998
чылдын апрель 5-те
сонгулданын болдурба-
зынын херек кырында
айылын тургузгарында
ангыда, кажарлашкын
кылырынга таарымчалыг
байдалдары өөсүдүп
турганын бадтыкап турар.
Бадлашкын эгелээринге
чедир каш-лашак арктан
турда, Төп сонгулда ком-
иссиясы Кызылдын сонгулда
улактоктарына белеткээр
бүтү бар бюллетеньтерин
үштүн бир кезин бачы-
мы-биле катап тургузар
ужурга таварышкан. Ук
кеземче херезине хамаа-
рыштыр суд сайгарызын
буруудаттырчыларын
судка кээп шыдавазын
хамаарыштыр чогадып
алганы чыдагаанардан
өш-биле чыл чыгыс
шылдап келген.

Тус чер чагыраларын
даргаларын сонгулда-
ларыннын түнелин үн-
дүрген соонда, ул мате-
риалдарын түнелин ТР-
нин Курарынынче дузага-
нан, а Кызыл хоорайга
хамаарышкан материалдар
хоорай чагыргазынын под-
валынга чыткан болган.
Хыналда кылыр биле ол-
чө кирер дээр Төп сон-
гулда комиссиясы судче 5
катап медеглей кирер
ужурга таварышкан. Чам-
дык материалдар ис чо-
чкиткен болган, а артып
каланнарын хынаарга,
бадылашкыннын контроль
медээлери-биле дүүшкөк
эвез илерээр. 1998 чылда
эртен Кызыл хоорай
чагыргазынын даргазынын
сонгулданын 25 улакток
сонгулданын хынаанын
түнелинде 1999
чылдын август 4-те Кызыл
хоорай судунун шитпир-
ниле күш чок деп санаан.

Оон ангыда, Тыва Рес-
публиканын Прокура-
туразы 1998 чылдын ноябрь
6-да Г. Я. Эппке хамаа-
рыштыр "Содействие"
солунун акша-хөрежинин
шингээдил алганын
факт-барымдазынын тала-
зыныле Россия Феде-
рациязынын Кеземче
кодекисинин 160 чүүлү-
биле № 2-98/1/98 кеземче
херээр оттурган. Биди-
ригинин санап турары-
биле алырга, Г. Я. Эпп

"кажан ажал-херек чогуу
таарышпаанда-ла, солун-
нун эт-хөрежинин чүгө
садыпкан эвес", а харын
кирген акшанын шингээ-
леник дугайында Ю. Сне-
гирев бижип турар.

Г. Я. Эпп республиканын
көскү политиктиг ажил-
дакчызы чоран дээрзин
албан документтеринин
үндөйлөп алгаш, чигиз-
нин-даа, бадтыкап-даа бо-
лур. Чамдык бөлүктөрүн
ортузунга, шынап-ла, су-
радыг болгаш авторитеттиг
кжи чораан. Бинчалза-даа
сөөлгү уеде арыг политиктиг
хемчеглерге ол идеялейги
киришээр. Оон удуртуп
турганы "Россиянын
демократтыг шилеге"
булук-россиянын нитилел-
политиктиг шимчээш-
кенинин регионалдыг
салбыры сөөлгү болуп
эртен сонгулдаарга шуут
киришээр болгаш Юстиция
яамызынга буртукелди
артамын. Г. Я. Эпптин
чоок кижилери ам ону
"Шынны херек" деп
каттыгышынын удур-
тукузу деп чугаалап тур-
рарлар, херек кырында бо
чаа политиктиг структур-
тураны салбырлары бистиң
республикада чок
болуп турар.

Республиканын эконо-
миктиг амдыралынын
кудулаанынга Тыва Рес-
публиканын Президентинин
бүруудатып, **"Ш. Д. Ооржак
эрге-чагырга
киргени 1992 чылдан бээр
ол буураашкын эгелээр"**
деп бижип тура, Снегирев
политика экономика-биле
олбалагы деп чүвени
бидир ирги бэр. Бинчангаш
экономиктиг байдалын,
оон иштине үлөтүрүнүн
база көдээ ажал-агынын
нитиги куудулашынын 1992
чылда эвес, 1989-1990
чылдарда чүгө чангыс
Тывада эвес, Россиянын
бүгү регионнарынга, оон
иштине Чөөн Сибирге
база ажал-агынын
структуразы Тывага чоок
Калмыкияга, Дагестанга,
харын-даа Москвага эгер-
лээнин авторга сагын-
дылары күзөнкү.

Чүгө 1997-1998 чыл-
дарда байдал чүгө эргерт-
п эгелээр. 1998 чылда
Тыванын бүгү экономика-
тыг көргүзүлгери ортумаа-
биле Россиянын чингээ
болган. Россиянын нитиги
иштиги буруулгези
колдуунда 5 хуу куудулаан,
а Тыванын 0,7 хуу өскөн.
Инвестициянын, чурттап
байжанын ажилдагы
киринерин, өртекитин
ачы-дуза чедиреринин
көргүзүлгери Россия-
нын чингээни. Социал
политикасы улчамчалыг,
чурттагыч чонун чыгаар
өзүлдээзин темпизи
өскөн, чонун нити өлүм-
хораарынын, чурттагыч
чонун республикадан
дашкар көжү чорутурунун
көргүзүлгери куудулаан,
чангыс-даа школа хар-
дымаан болгаш социал
адырын өске-даа объек-
тилерин ажалдарын
хандырып, камгалап
шыдаан. Бо дугайында
1999 чылдын социал
экономиктиг хөжүлдө-
зинин талазы-биле чүнү
кылырын Тыва Республи-
канын Дээди Хуралынга
Чазак илеткээр. 1999
чылдын бирги кварталында
үлөтүрү бүүдүргезинин
хемчээли 3,7 хуу өскөн,
бол чылдын эртен че-
ди айларында 10 хуу өзүл-
дөй болган. Манаа ха-
маарыштыр Снегиревтин
киленинин ажуржы
билдирмес-тир.

Республиканын дыка хөй
бүүдүргелери бергелери
ажып эртип, рынок
байдалын ажалдарынга
чангыгып, хөй чылдарда
хожудап турганын
уштуруп, бүүдүргезинин
катап тургузуп эгелей
берген. Алдын тывыгы үш
катап өскөн. Чүгө-ле Каа-
Хем кожуунга эвес, бүгү
республикага ужуу-дузалыг
Каа-Хем кече көвүргү-
нү тууду доостур чоок-
шулаан. Эмнегелер, шко-
лар, чуртталга бажы-
нары туттунуп турар.

1990 чылдарда ажалдап
эгелээр биче бүүдүргелер
— хаб бижыр черлер
болгаш өске-даа аш-чөм
бүүдүргелери, арат ажи-
лгылары, садыг четки-
лери — республиканын
экономиказынга боттары-
нын үдүүн кирип ту-
рарлар. Бо чылдарда элээр
бергелер турза-даа, моон
мурнунда республикага

турбаан чаа бүүдүр-
гелерин тургускан. Олар-
нын аразында хөй ке-
жирден тон кылып, дүк
ээрер, хевис аргыры
бүүдүргелер бар. 1990
чылда республикага 433
күрүнө болгаш херек-
лекчилер кооперация-
нын системазын бүү-
дүргелери турган. Бөгүн
республикада өнчүн
яны-бүрү хевирлеринин
сайгарлыкчы ажил-
чорудулазын боттаңды-
рып турар 14 муң ажыг
субъект ажалдап турар.

Чаа бүүдүргелени эгелеп
ажылдап алыр берге
болбай канчаар. Бинчал-
за-даа амгы уеде чылда 250
муң кешти болбаазырадир
хөй кежинден тон даараар
күчүлдү фабиканын, дүктүн
баштайгы арыглашынын
чорудуп болбаазырадир
(1000 тонна арыг азы 1760
тонна чүдүлүм (дүктү)
сехти, дүк ээрер-хевис
бүүдүргезинин туудуп алган.
Кызылга Ю. Снегиревтин
чоруп турган хөинеринде
амгы үенин хевис сегин
ажылдагы киреринин
беткел ажалдарын чору-
лдур турган. Дүктүн баш-
тайгы арыглашынын
чорудуп болбаазырадир
сехти ам-да туудуп турар.
Бинчангаш кайы хире хөй
хемчээлдиг хевисти бүдүн-
нү элээр бөгүн үнелел
бээр чоруп болдурмас,
оон чүгө шенелде хевир-
лерин кылып турар. Ону
Россиянын Көдээ ажал-
агы болгаш аш-чөм
яамызы ажалдадырып
турар.

Бир эвес чиг эт дуга-
йында чугаалаар дие,
херекелден саналдар
торуттунуп деп рынок эко-
номиказынын үжүгленин
сактып улуг. Херекелден
хевиртен куудулаанын
хойнун баш саны
эвээжээр. Кыргызтынган
дүк болгаш кеш херекел
чок хөй-биле чыткан. Ам
байдал өскерилген,
фабрикага чиг эт херек.
Малдын баш санын
өстүреринге сонуургалды
улгатырары-биле малчы-
нарга дүктүн, кештин
өртөө эки төлөп бээр. Оон
ангыда, бо бүүдүргелени
тударыннын төдөүленин
кылып тургаш, республика
бодунун курлавырларын-
дан ангыда Моолдун кожа-
дөлбө аймактарын чиг
эдин ажилдарын база
көргөн. Бинчангаш "Тыва
алгы" акционер нитиги-
лине болгаш Кызылдын
эт комбинатында ажыг
кайлы складтарын тур-
гузырын ажалдап кылып
турар. 1998 чылдын тон-
чүзүнде республика Моол-
дун үш аймаа-биле кады
ажылдагы дугайында
дугуржуганын чарган,
ынчаа чиг этти алчыр-бержи-
көрдүнгөн. Снегиревтин
бадыткалы эзуулар алыр-
га, "...хөй кежинден тон
даараар фабрика чүгө
ий чыл хире уеде
ажылдар" дээр.

Кол айтыры чүл дээр-
ге, чиг эт, материалдар салып
алырынга ажилдар саа-
рылган кирген акшанын
чогу. Россиянын Чазакта,
федералдыг яамаларга ол
айтырынын шитпирлээр-
диле чугаалажып турза-
даа, республика бюджет-
тинден акша тускайлап
бээр арга чок. Улук күштүн
үндүрүп тургаш, Россия-
нын Колээ ажал-агы
болгаш аш-чөм яамызын
дамчыштыр чингелдиг
чээли талазы-биле
координация чөүлөлгө
дүк садып алырынга
чаргыдар 3,7 миллион
рубльди фабрикага бээр
айтырыг шитпирлээр-
тинген. Россиянын Сан-
хөо яамызынын езу барым-
даалан моондакташ
кынынын уружуулан ол
акшаны бүүдүргө ам-да
албаан. Бо херекти эчи-
зине чедирери — Ча-
зактын бир кол сорулгасы
болур.

Хоорайнын айтыры-
ларын, ылангыя үндүргү-
лери сайгарып көрээ-
линер. Бодунун үндүрү
базазы кошка кожуун-
нар (районнар) ашка,
сан-хөо дузазын чедирери-
биле хоорай (Кызыл хоо-
рай) болгаш республика
бюджетинде кирген олча-
ажыг үндүргүленин
хуваалдазында чамдык
өскерилгелери "Россия
Федерациязынын тус чер-
нин бот-башкарлыгынын
сан-хөо үндөзнеринин
дугайында" федералдыг
хоойлга дүүштүр кыл-
дынган болгаш Дээди

Хуралга бадлыттынган.
Тодаргайлаарга, ук хоой-
лула көрдүгени болза, тус
черин бюджетинде кирер
олча-ажык үндүрү Россия
Федерациязынын субъек-
тинин талазы-биле 50
хуудан эвээш эвес болур
ужурлуг. Тывада ортумаа-
биле бо көргүзүг бичил-
ле улуг. Манаа хамаарыштыр
Кызыл хоорай чагыргазы
бүгү-ле судтарже, оон иш-
тине федералдыг суд-
тарже хомудалдары кы-
рип, айтырыг тургускан.
Бинчалза-даа республика-
нын Чазактын, Парламен-
тинин хүлээп алган
шитпирин шын деп
судтар бадтыкаан.

ТР-нин Чазак хоорайнын
олча-ажык үндүрүгүн
кызырбашшаан, оон-биле
чергелештир бюджеттен
чаргыдалдарын 27,3 млн.
рубльге эвээжедип, кадык
камгалазын база улус
өредилгезинин элээр каш
объектилерин бодунун
хандырылызынга алгаш,
а хоорайнын хандырыл-
ганынче чүгө 3,6 млн.
рубль чаргыдалдыг Кы-
зылдын ИХК база суд
кууязын дамчыдып бер-
генин дугайында билбес
болган ол ийкеле, автор
оон дугайында шуут-ла
ыттавайы барган. Бюджет-
тинин орулгалыг кезээр-
нин үлөзгенин чорудар,
Кызыл хоорайда федерал-
дыг болгаш республика
өнчүзүнге хамааржы ал-
бан черлеринин болгаш
организацияларнын бак-
тааттыгын черлеринде
акшалдырышкынын
база өренип көргөн. 1998
чылда Кызыл хоорайнын
бюджеттен болгаш бю-
джеттен дашкар акшал-
дырышкынын нити
түнү 763,5 млн. рубль, оон
иштинден чүгө 9,2 хуузу
хоорайнын бодунун арыг
орулгасы бооп турар.
Херек кырында Кызыл хоо-
рай чагыргазы яны-бүрү
үндүргелерин база бю-
джеттин курлавырларын
эвээш эвес кезин ап
турар болдур ийин.

**"Тус черин үндүрүгү
органнары республика-
ны эрге-чагыргазы-биле
хоорайнын экономика-
биле боо тудурын
шитпирлеп алган"** деп
Кызыл хоорай чагырга-
зынын медеглели канды-
даа үндөзүн чок
чулуруушкун-дур. 1998
чылдын эгезинден эгелеп
республиканын бүгү му-
ниципалитет өөредилгези,
бюджеттин тургустуна-
рында эгелээр күстө-
тинеринге чедир, шушту
бюджеттин дефициттиг
байдалында туруп турар.
Бир эвес акшалдырышкы-
нын оон мурнунда чыл-
дарыннын баксыраан
деп көр болза, ол хоорай
чагыргазынын бюджеттин
орулгалыг кезээр долдурар
талазы-биле багай ажи-
лынын түнели деп көр
апаар. Дээрги Снегирев-
тин ук чүүде бердинген
графити Кызыл хоорай
чагыргазынын ажил-иши
эвес, шушпен чоруну
көскүзү-биле бадтыкап
турар. 1998 чылда олча-
ажык үндүрүгүн чылда-
зын 67-ден 50 хууга, азы
1,34 катап, а бюджетче
чылда 49,6-дан 25,2 млн.
рубль (1,96 катап)
кызырылган. Ону чүнү-
биле тайылырлап диле,
хоорай чагыргазы-
нын чаа удуртулгасы хоо-
рай девискээринден олча-
ажык үндүрүгүн чыл-
дазын эвээжеткендиле
деп дорту-биле чугаалап
болур.

Өске үндүрүгелерге ха-
маарыштыр байдал база
шак-ла индиг. Шушту үн-
дүргүленин нити түнү
1997 чылда турганнан
28,6 млн. рубль эвээжээр,
азы 4,1 млн. рубльди,
өскээр чугаалаарга, олча-
ажык үндүрүгү 17 хууга
чедир чыгымдаан. Блан-
гыя хоорай чагыргазынын
шитпирин эзуулар күш
чок болдурган тус черин
6 аныг үндүргелеринден
бюджеттин орулгалыг
кезээр 1,5 млн. рубльди
чидирген.

Кызыл хоорай чагыргазы
муниципалитет өнчүнү
калбартыр дээр сагыш
човашынын ажалдап
турарын Снегирев бодунун
чүүлдү медеглээр. Ону
кыларда республика өнчү-
зүнге хамааржы садыг
токарларын, азы авторун
илерди турары-биле
**"орулгалыг бүүдүргү-
лерин"** хоорай чагырга-
зынче шилчидип алыры-

дан хамааржы дээрзин
айткан. Биндг болза жок
хөй чаргыдалдыг, орул-
га чок эмнеге комплексни
болгаш өске-даа бүүдүр-
гелери республика өн-
чүзүнге күзелди-биле
хандыдып бергени утун-
дурган. А "Саян" универ-
мага, хоорай рингоу дээр
ышкаш "акшалдыг" черлер
администрациянын "сүү-
зүнүг" чемижип, алызын-
да барып хуузунда өнчүзү
апаар дээрзин дорту-биле
бичип турар. РФ-тин Сан-
хөо яамызынын тускай
болууну ТР-ге хыналдазы
дараазында хандыдыш-
кынынын илереткен: дү-
румге дүүшпес айд-дедир
санажылгалар өзүгар му-
ниципалитет 7 объектинин
хуужуткан, оларнын ара-
зында үш кафе, ийи садыг
(бирээзи хоочуннар са-
ды), столовая болгаш бир
дөмөй бүүдүргө бар. Оон
кырынан аренда хөдө-
зини дээр 4 млн. рубльди
шингээдил алган бооп
турар.

Кызыл хоорай чагырга-
зы олуг арга-биле "амдан-
сүүзүнүг", харын-даа
"чемисти" черлерин хаа-
ра тударынга ынак болган
чүвө-дир. Оларга, кандыг
даа хыналда, контроль
чокка чеже-даа элээр
дуоракты "сөөртүп ап
болур" хоорайнын чагай-
жыдылга албанын (РФ-тин
СХЯ-нын Тывага хынал-
дазынын түнелинде
көөр), чурттагыч чондан
коммунал азы-дуза чедир-
рилгези дээр "дирг ак-
шалар-биле" санажып тур-
ар "Жилье" септелгези
ажылгап бүүдүргезин
хамаарыштыр болур.
База ол ышкаш, школа на-
зы чөтпөөн уруулар албан
черлеринге киргени база
азыралы дээр төлөп турар
туда акшаларын чаргы-
далынга хамаарыштыр ха-
жыдышкынар барын
КРЭ-нин ол-ла мате-
риалдары херечилеп турар.
Бодунун элээрден ха-
хомур-лаш уургайын,
ЧЭТ-тин, электри четки-
леринин аар-берге ажи-
лы, кадык камгалазынын
болгаш улус өөредил-
гезинин ажалдакчылары-
нын шалыннарын, уруулар
пособизин төлээр дээр
ышкаш эн чугула
статьяларын күүселдезин
Чазак харылап, улуг
харысалганы чүктөп
турар. Ажы-биле чугаа-
ларга, хоорай Чазакта
чүктетип алган чоруп деп
хөөрем чокка чугаалап
болур. Оон дугайында ТР-
нин Чазактын 1998 чылда
Кызыл хоорайнын социал
экономиктиг хөжүлдө-
зинге хамаарыштыр кылып
чоруткан ажалдарын
отчудулардан баш ТР-нин
Кызыл хоорай чагырга-
зынын сан-хөо болгаш
ажыл-агы чорудулганын
хынаан РФ-тин Сан-хөо
яамызынын хыналдазынын
түнелдеринден тодазы-
биле көрүп болур. Бо ий
улуг ажалдарын хоол-
галарын дээрги Снеги-
ревче чоруткан.

**Чингелдиг үндүрүгү
онаалдазынын зоназын
азы немелде инвестиция-
ларын чүгө инвестиция-
леп ажил-чорудулгандан
немелде акша-хөрежинин
алыр сорулга-биле орга-
низастан. Бистиң ботта-
выныстын хуу орулуагы-
даа, федералдыг бюджет-
тин акша-төгери-даа чин-
гелдиг үндүрүгү онаал-
дазын кылырынга таар-
ымча чок болуп турар.
Бинчангаш ол акша-төгери
амгы чаргыдалдарга
онааттынмай, рес-
ублика бюджетинде кир-
бий, тускай инвести-
циялыг фондударже кирип
турар. "ОГИС"-тин тур-
густунгы РФ-тин кандыг-
даа хоойлуларын хажыт-
таан, бир эвес чорыш-
кектер турган болза, феде-
ралдыг чазак хаан кааптар
турган ийин. Оон тургусту-
нунуп келгени чажыт
эвес.**

"ОГИС" инвестиция тө-
вүн дамчыштыр 2,4 млн.
рубльди кирип алган. Оон
иштине 0,8 миллионун
1998 чылда база 1,6 мил-
лионун 1999 чылда рес-
ублика хөжүлдээзине ки-
риштирген. Ол акша-төгери
индиг 965 муун Кызылда
дуган-хүрээ туудууга,
687,6 муун шывылгы
рынокту доозарынга, 220
муун Чадана — Тээли
— Өвүр — Сүт-Хөл оруу-
нун бедиринде АЗС-ти
тударынга, дедин эгидери-
биле 30 муун бодус

1996-1998 чылдарда болгаш 1999 чылдың январь-февральда Кызыл хоорайның бюджетиниң күүселдезиниң талазы-биле каттышкан хыналданың түңнелдериниң дугайында

(Тончузу. Эгези 1-ги, 3-кү арыннарда). Күштүг болуп турар хоойлужуудулганы хажытпаан, Кызыл хоорай чагыргазынын хүдээлгезин күүседип турган В.В. Вусатый "Школа назыны четпес уруглар албан черлеринге уругларын турары дээш өртөөн натуралдыг продуктулар болгаш тудак ашшалар-биле төлөөриниң чүрүмүн кириер дугайында" 1998 чылдың октябрь 2-де №1227 доктаалы-биле, керээлиг үндезинге уругларны хүдээп алары дээш чагыс удаа төлөөринден ангыда, уругларны тургузуп турары дээш ада-иедерден ай санында тудак ашшалар болгаш аш-чем продуктуларын хүдээп алырын чөшээрээ. Уруглар сагдарының удурткучулары өредилге болгаш сан-хөө килдистериниң аайы-биле кассага барбайн ашшалар алгаш, ооң-биле садып алганы бараан-материалдыг үнелиг чүүлдерни болгаш аш-чем продуктуларын ордага кылдыр кириер бижим албайн турганнар. Ол аш-хөө черлериниң кезин солуннар болгаш журналдар чагыдарында, хоорайлар аразында телефон дамчыштыр хууда чуугаа жамгышкынар дээш өртөөн төлөөринге, психологтук курстарында, Санкт-Петербургда хоорайга семинарга киржирине чагыдаан. Ол албан черлеринге хыналданы чорудуп турда, чагырга даргазынын оралакчызы В. В. Вусатый ревизорларын ажылында шалтыш база ужураштырып турган. Муниципалитет 6 албан черлеринге болгаш бүдүрдүгелерге күүсеттинген септелге ажылдарын өртөөн үндезин чок черге бедик кылдыр доктааткан. Хыналтынган объекттер талазы-биле керээлиг организацияларга катап төлөөлөргөниң ниити түгү 3,9 млн. рубль болган. Чыгуу асфальт-бетон холумаан сөөртүрүүн өртөөн болгаш хемчээлин, тудуг материалдарынын, хоорайнын ийи кудумчузун болгаш автобус доктаар чагыс черни чаагайындар талазы-биле ажылдарын өртөөн-үнезин улгаттырганын түңнелдине Прокопьевскаяны "ПОНКО" хууда бүдүрүлгезинге 1,87 млн. рубльди артыкка төлөөн,

ооң иштинден 1,1 млн. рубль—керээде көрдүмнүн төрөөлөрү-дир. Кышкы үеде оруктарга дожан үезинде чагырганын биле элзининиң "Чаагайжыдылга комбинаты" биче бүдүрүлгө сөөрткөн, ону орулга кылдыр кириер биживөөн, кычкан ону сөөртүүнү чагыргадар 280 мун рубль болган. Россия Федерациязынын Президентизиниң "Күрүн хергелелине продукцияны садып алырын организацияп тургаш, коррупцияны болдурбас база бюджет аш-хөө хөрөнгезин кызырар талазы-биле бирги ээлчегиниң сорулгаларының дугайында" 1997 чылдың апрель 8-ге № 305 Чарлынын, Тыва Республиканың Чазанын "Күрүн хергелелине бараан-нарны садып алырын садыглашкыны, ажылдары болгаш аш-дузаларны организацияп тургашында" 1997 чылдың октябрь 27-де № 516 доктаалынын, Кызыл хоорайның чагыргазынын "Муниципалитет хергелелине продукцияны садып алырын организацияп тургаш бюджет хөрөнгезиниң чагыргаларын кызырар талазы-биле хемчеглер дугайында" 1998 чылдың июнь 8-те № 715 доктаалынын негелдерин Кызыл хоорай чагыргазынын удурткучулары күүсетпейн турар. Садыглашкыны конкурс эзугаар эрттирбейн, муниципалитет албан черлериниң бижимел чагыргалар чокка-ла хоорайның бюджетинге когарал кылдыр чагырга чери ажал-агыт материалдарын сөөртүп бээр кылдыр "Красноярскводоканалсбыт" биче бүдүрүлгө, "Либерти-АЭР" кызыгаарлаттыганы харысалгалыг ниитилел (Красноярск хоорай), "ДМ-МЕД" кызыгаарлаттыганы харысалгалыг ниитилел (АБЛУ 3х18510 кв.) 2440 метр саныг кылдыр 322,08 мун рубль түнге салып берген. "ДМ-МЕД" кызыгаарлаттыганы харысалгалыг ниитилел-биле чардыганын керээлер эзугаар Кызыл хоорайнын кадык камгалал албан черлеринге эм аймаан республика

талазы-биле ортумак статистиктиг болгаш "Т в а ф а р м а ц и я" каттышкан күрүн бүдүрүлгезиниң үндүр садар өртөөриниң үш катап ажып турар өртөөн-биле сөөрткөн. Албан-дужаалын соора ажыглавышпаан, чагырга даргазынын моон мурну-да турган бирги оралакчы сайгарлыкчы чорукту деткири-биле холбаштын дашкаар фондундан чээлилер ачылган бээр дугайында доктаалга ат салган, ол эзугаар сайгарлыкчы Е. Г. Туневага ювельер кылгылар садыгына 60 мун рубльди, хуу бүдүрүлгө — "Тува ТВ" хаагыг акционер ниитилелинге (Кузин) 50 мун рубльди берген. Оон ангыда, "Тува ТВ" хаагыг акционерлиг ниитилели ажаап-тежээр хоорай бюджетинге көрдүнгөн болгаш 86 мун рубльди долу хемчээли-биле төлөп берген. Хыналда чоруп турган хун ол каналдын дамчыдалыгын соксаткан, а чээлини төлөөриниң хуусаазы керээ эзугаар 1999 чылдың ноябрь 25-ке чедер.

Тыва Республиканың Президентизиниң "Күрүн эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнынын ажылдакчыларының командировкаларын организацияп тургашында" 1995 чылдың июнь 3-те № 269 Чарлынын чагырга ажылдакчыларының хоорайдан болгаш республикадан дашкаар командировкалап чоруурун чүрүмүн доктаадыр дугайында 7 пункттуңун рекмендациялары күүсеттинмээ. Хыналдага кирген үе дургузунда Кызыл хоорай чагыргазының удурткучулары республикадан дашкаар 35 командировканы кылган, оларны иштинден чалалга чогу—18, бюджет хөрөнгезинден ачаа 111 мун рубль түнге чарыгаттыганы.

Хоорай чагыргазынын аппараты 461,7 мун рубль түнге айттыганын сорулгаларга эвес чарыгалдарын болдурган, оон иштинде 1998 чылда база 1999 чылдың 2 айнада 367,4 мун рубльди чарыгдалган. Ажылдан хоойлу эзугаар эвес үндүркен 20 кижиге судтун шийтпери-биле ажилга катап тургаскан ажылдакчыларга, штатан ажыг б ажылдакчыга болгаш керээ эзугаар ажилдап турарларга ажыл

телевин төлөөри-биле холбаштыр ажыл төлөвириниң фондузунун ажыг чарыгалды 127 мун рубль болган. Күүселде хуудустарын эзугаар 73,6 мун рубльди төлөөн. Хоойлуга дүүшпес чарыгалдар 353 мун рубль түңнүг болган, оон иштинде чагырга аппаратынын ажылдакчыларынын албан-дужаал шалынарнын бедиткени-биле холбаштын 1998 чылдың декабрь 1-ден эгелеп 2,7 катап 178,8 мун рубль болган. Ынчан республиканың бюджетте албан черлериниң ажылдакчыларына шалын хемчээлин 1995 чылдың сентябрьдан бээр өстүрбөз болгал.

Тыва Республиканың Чазанын "Күрүн эт-хөрөнгезин ажыглааннан орулгаларын республика бюджетинче кирерин хандыр талазы-биле хемчеглер дугайында" 1998 чылдың ноябрь 10-да № 714 доктаалдын негелдерин хажыткан, 1999 чылдың январь-февральда республика бюджетинче хоорай чагыргазынын бажынын арендасы дээш төлөвир 14,4 мун рубльге чедир төлөттинмээ.

Кызыл хоорай чагыргазы аренда төлөткенинде тускай агар санче кирген аш-хөрөнгезин күселинде үндезин чок чарыгалдарын чоруткан, 76,4 мун түңнүг рубльди хууда камгалап ажыл-чорудулга лицензиялар дээш Тыва Республиканың Иштими херектер ямзында төлөөринге, чагырга даргазы хууда камгалап кылдыр тургаскан айыл чок чорук килдизиниң дөрт ажылдакчынын ажыл төлөвиринге, Күрдүманын депутаттыг дузалакчынын ажыл төлөвиринге, Томск университетиниң юрифанын бот-өөредилгелер сайбырдына А. Ю. Кашинниң өөредилгези дээш оон өртөөн төлөөринге чарыгдалган.

Шөрүттүнген хунууер-биле! Бистин эгези ынак ававыс, кырган-ававыс Ышчик Петровна Байкара 1939 чылдың август 10-да төрүттүнгөн. Ававыс беш кыстын, ийи оолдун кырган-авазы. Холу чымчак, сөткүли биче, ажалыгы кончук кижиге. Амгы үеде Аржаан суурда чурттап олурар. Ававыстын төрүттүнген хунууда кан дег кадык-шылды, аас-кежикти, узун назылаарын күздөвүс. Уруглары, уругларынын уруглары.

Хүндүлүг номчукчулар Солунун бөгүнүгү номери көк будук-биле парлаттыганы. Саазын өртөөнүн улгатканы, будуктун чогу, өске-да полиграфия материалдарынын чогулдан мындаг чорукка келгени бо. Бо-ла бүгү — типографияга ашканы төлөвүн турарында. Бо удаада "Шын", "Тувинская правда" содундарын эвээш ашка шийлтикени-биле парлаан. А ол материалдарын кажан эккээри билднимес.

АЖЫДААРЫ-БИЛЕ Тыва Республиканың Почта харылаазынын Федералдыг эргелди Хандагайты харылаа салбырының начальниги болуп ажылдаар албан-дужаалга КОНКУРСТУ чарлап тур. Кандидатурага негелде: дээди азы ортумак тускай билигиг, удурттур ажылдарга 1 чылдан эвээш эвес стажтыг. Конкурска киржирине херек документириңиң 1999 чылдың август 21-ге чедир чорудар. Адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 156а, кадрлар килдизи, тел. 3-80-08.

СУРАГЛЫГ АРТИСТЕР КЕЛИР

Август 20-23 хуннереинде Москва хоорайның киньлуктура хуннери эртер. Ону ТР-нин Культура кино болгаш туризм ямзызы организацияп эртеритер. Байырлалды Россиянын составында Тываның каттышканынын 55 чыл оюнга тураскаадып турар. Шаандан тура-ла Россия биле Тываның быжыг харылаазы болгаш найыр-ралын бо хемчеглер база катап бадыткат турары ол. Ол хуннерде Москва хоорайдан албан езузунун төлөөлери база чогаадкчы ажылдакчылар 70 ажы кижиге кээп киржир. Оларның аразында Россиянын улустун артизи Людмила Юмина, Россиянын алдарлыг артизи Евгений Поликанин, Миша Лебедев "Московская бала-лайка" ансамбль, Вика Цыганова, трио "Реликт", Россиянын алдарлыг артизи Ирина Егорова, Михаил Коженов, Лариса Рубцова, Юлиан, режиссер Владимир Грамматиков болгаш өскелер-даа бар. Келген аалчылар Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-ши театрынга тыва чоңга "Золотые голоса Москвы" деп солун концертти бараалгадыр. Август 21-де 2 шакта "Найырал" кинотеатрынга Владимир Грамматиковтун "Маленькая принцесса" деп кинозун уругларга көргүзөр, а 22-де 4 шакта артист Михаил Коженов-биле ужурашышпаан, "Когда все свои" деп кинону көргүзөр. Байырлал хуннереинде чурукчулар бажынынга "Москва сквозь века" деп уран чүүл делгелгезин база хөгжүм-ши театрынын фойезинге "Праздничная Москва" деп уран чурулга делгелгезин тыванын чуртакчылары сонургал көөр аргалыг. Келген аалчылар "Азия төвү" тураскаалын, Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейин болгаш өске-даа төөгүлүг черлерни сонургал көрлөр. Москванын мэри Юрий Лужков культура хуннереинин байыргы ажыдышкынынга келбес-даа болза, оон хаашкынынга чедип кээр дээрзинге бүзүрүл улуг.

Бистин корр. "Мемориал" ниитилелин төгерик тоңмазын күш чок деп санаар.

БОКС МАРГЫЛДААЗЫ

1999 чылдың сентябрь 16-18 хуннереинде Чадаана хоорайга "УШ НАЙЫСЫЛАДЫН КУБОГУ" деп республика чергелиг бокс маргылдаазы болуп эртер. Ачаа Европанын, делегейин Хулер медалдарын эдилекчи, делегей чергелиг спорт мастери Саня САҢЧАТ, кикбокка делегей чемпионы Мерген МОНГУШ, Аяс СОЯН, Родион ХЕРТЕК болгаш Тываның шырак боксерлары киржир. Маргылдааның киржикилерин солун болгаш тывызыг шаңалдар манап турар. Оларын аразында сураглыг боксерлар Даш-оол МОНГУШ болгаш Дмитрий САЯА оларның чырыкылыг адынга тураскааткан тускай шаңалдар көрдүнгөн. ӨӨРЕНИКСИЗНЕРЗЕ Амгы үеиниң гуманитарлыг институтунун Кызылда филиалы Өөредилгениң ХУНДУСКУ БОЛГАШ БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ-БИЛЕ ӨӨРЕНИП хевирлеринче абитуриенттер чылдаазы уламчылап турарын дыңдадып тур. Уланышкыны: "ЮРИСПРУДЕНЦИЯ", "ЭКОНОМИКА", "МЕНЕДЖМЕНТ", "ПСИХОЛОГИЯ". Дооскан соонда дээди билги дугайында күрүн хевириниң дипломун алыр. Өөредилгенин ажыктыг чаа аргаларын ажыглаар. Хүлээп алышкын комиссизынын адреси: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 58, тел: 2-42-32, 3-89-97. Амгы үеиниң гуманитарлыг институтунун Чадаанада салбыры ХУНДУСКУ БОЛГАШ БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ-БИЛЕ ӨӨРЕНИП хевирлеринче абитуриенттер хүдээп алырын чарлап тур. Уланышкыны: "ЮРИСПРУДЕНЦИЯ", "ЭКОНОМИКА". Хүлээп алышкын комиссизынын адреси: Чадаана хоорай, 26, № 1 школа, тел: 21-2-97.

Table with 3 columns: ШЫН (Editorial Office), КИЛДИСТЕР (References), and АГАР САННЫВЫС (Contact Information).